

Θωμάμαι: Ο Νίκανδρος Κεπέσης απαντά στον Άρη Αλεξάνδρου

Ulrich Moennig*

Μυθιστορήματα και αυτοβιογραφικές μαρτυρίες: ειδολογικές διαπλοκές

Εύλογα θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί αν ταιριάζει μια ανακοίνωση αφιερωμένη σε μια αυτοβιογραφική μαρτυρία σε μια ενότητα με θέμα «Αφήγηση και ιδεολογία στη μεταπολεμική, μεταπολιτευτική και σύγχρονη λογοτεχνία». Η νεοελληνική Φιλολογία, μελετώντας αφηγηματικές αναπαραστάσεις για την Κατοχή, την Αντίσταση, τον κατοχικό Εμφύλιο, τα Δεκεμβριανά, τη λευκή τρομοκρατία μετά τη Συνθήκη της Βάρκιζας και τον κατεξοχόν Εμφύλιο του 1946-1949 εστιάζει κυρίως σε μυθιστορήματα –εφόσον το αντικείμενό της είναι η λογοτεχνία.¹

Η προτίμηση αυτή, ωστόσο, δεν είναι απόλυτη, εφόσον κάποιες μαρτυρίες έχουν περάσει στον κανόνα των σχετικών αναγνωσμάτων. Ενδέχεται κάποιιοι –άγνωστοι πολλές φορές– «δράστες» να τους έχουν κολλήσει την ετικέτα του μυθιστορήματος (με κριτήριο ενδεχομένως τη λογοτεχνικότητά τους). Ένα τέτοιο παράδειγμα μιας μαρτυρίας που ενίοτε αντιμετωπίζεται ως μυθιστόρημα είναι η *Πυραμίδα 67* του Ρένου Αποστολίδη (1950).² Μια ενδιαφέρουσα περίπτωση κειμένου, που ο συγγραφέας του αποφεύγει –συστηματικά, και συνειδητά, θα έλεγα– τον κάθε ειδολογικό προσδιορισμό, ενώ του προσδίδει ειδολογικά γνωρίσματα που θα ταίριαζαν τόσο στην αυτοβιογραφική συγγραφή όσο και στο μυθιστόρημα, είναι το *Καλά, εσύ σκοτώθηκες νωρίς* του Χρόνη Μίσσιου (1985).³ Και είναι ενδιαφέρον ότι άλλοι αναγνώστες αντέδρασαν στο βιβλίο αυτό σαν να είναι μυθιστόρημα (έχω την εντύπωση πως ως τέτοιο έγινε κυρίως αντιληπτό) και άλλοι το αντιμετώπιζαν σαν να είναι μαρτυρία.⁴ Αξίζει να αναφερθεί και η περίπτωση του *Πού 'ναι η μάνα σου, μωρή;* της

* Ο Ulrich Moennig είναι καθηγητής Βυζαντινής και Νεοελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου. Η παρούσα εργασία εκπονήθηκε στα πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος „Narrative Vermittlung kollektiver traumatischer Erfahrungen am Beispiel des griechischen Bürgerkriegs“ (Αφηγηματικές αναπαραστάσεις συλλογικών τραυματογενών εμπειριών με παράδειγμα τον Ελληνικό Εμφύλιο πόλεμο) με συνεργάτες τους Αθανάσιο Αναστασιάδη και Θωμά Κυριάκη. Το πρόγραμμα χρηματοδοτήθηκε από την 1 Οκτωβρίου 2009 ως τις 30 Σεπτεμβρίου 2012 από το DFG (German Research Foundation). Βλ. <http://www.trauma-civilwar.uni-hamburg.de/> (τελευταία επίσκεψη στις 21 Δεκεμβρίου 2014).

¹ Από την πλούσια βιβλιογραφία βλ. λ.χ. Νικολοπούλου 2008· Ραυτόπουλος 2012. Η Κοντογιάννη 2012 διατυπώνοντας το ερώτημα «Και ο ελληνικός αυτοβιογραφικός λόγος;» προφανώς δεν αναρωτιέται ποια είναι άραγε η θέση αυτοβιογραφικών μαρτυριών στην ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας.

² Βλ. σχετικά Nikolopoulou 2004.

³ Anastasiadis 2011· A. Anastasiadis, «Datenblatt: Chronis Missios, καλά, εσύ σκοτώθηκες νωρίς», στο: Moennig και Anastasiadis 2013.

⁴ Βλ. π.χ. Voglis 2002, 231-232. Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα (και ενδεικτική) είναι η «Εισαγωγή» του Κώστα Κάππα στο βιβλίο *Απάντηση* του Ηλία Παπαδημητρίου, Αθήνα 2004 (<http://www.kostaskappos.gr/apantisi.html>, τελευταία επίσκεψη στις 21 Δεκεμβρίου 2014): «Τέλος το βιβλίο απαντάει με επιτυχία και σε μία σειρά ζητήματα που θέτει ο Χρ. Μίσσιος στο βιβλίο του, *Καλά εσύ σκοτώθηκες νωρίς*. Εμείς θα θέλαμε να προσθέσουμε ορισμένα θέματα: Ο Χρ. Μίσσιος θέτει ζήτημα για την συμπεριφορά των Κομμουνιστών απέναντι στους Τροτσκιστές. «Μια ζωή ό,τι συνέβαινε έξω από το πεντάγραμμα το φορτώνανε στους Τροτσκιστές» (Χρ. Μίσσιος, *Καλά εσύ σκοτώθηκες νωρίς*, σελ. 45, Εκδόσεις Γράμματα). Εμείς με προσοχή χειριστήκαμε τους Τροτσκιστές και επί δικτατορίας Μεταξά και τους πέντε – έξι που ήταν εξόριστοι στον Αϊ Στρατή μετά τον εμφύλιο...». Η «απάντηση» αυτή προϋποθέτει μια ανάγνωση του βιβλίου του Μίσσιου ως μαρτυρίας.

Δήμητρας Πέτρουλα (1986).⁵ Μια ενδιαφέρουσα πρόσφατη περίπτωση του ειδολογικού παιγνιδιού μεταξύ αυτοβιογραφίας και μυθοπλασίας αποτελεί το *Με μολύβι φάμπερ νούμερο δύο* της Άλκης Ζέη, η οποία στην κατακλείδα του κειμένου παραπέμπει στο μυθιστόρημά της *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα* του 1987: «Τελειώνω όμως την αφήγησή μου ... στις 3 του Νοεμβρίου του '45... Παρόλο που τόσα σημαντικά συνέβησαν στη ζωή μας τα επόμενα χρόνια. Τα έχω όμως ήδη γράψει σε μυθιστόρημα, στην *Αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα*. Δεν είναι αυτοβιογραφία, αν και έχει αρκετά αυτοβιογραφικά στοιχεία» (Ζέη 2013, 385). Και να μην ξεχάσουμε και το *Η κάθοδος των εννιά* καθώς και την *Ορθοκωστά* του Θανάση Βαλτινού, που μιμούνται έντεχνα το είδος της μαρτυρίας.⁶

Υπάρχει λοιπόν μια σχέση μεταξύ μυθιστορήματος και μαρτυρίας, τόσο που αξίζει τον κόπο, πιστεύω, οι φιλόλογοι να δώσουμε περισσότερη σημασία σ' αυτές. Ειδικά αν μας ενδιαφέρει το εάν κάποια κείμενα, είτε λογοτεχνικά είτε αυτοβιογραφικά, αποτελούν επεμβάσεις σε κάποια συζήτηση (επίκαιρη προφανώς), τότε επιβάλλεται να ανοιχτούμε σε άλλες κατηγορίες του γραπτού λόγου, διότι αλλιώς προσλαμβάνουμε αυτό που μελετάμε –εκ προοιμίου– αποσπασματικά. Η συζήτηση, στην οποία αποτελεί μια επέμβαση το κείμενο του Κεπέση, στο οποίο είναι αφιερωμένη η παρούσα ανακοίνωση, είναι αυτή που ο Πολυμέρης Βόγλης την αποκάλεσε «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν» (πρβλ. Βόγλης 2007).

Ο νόμος 1285/1982 και η μετάβαση από την ομοδιήγηση στην αυτοδιήγηση

Οι μαρτυρίες που κυκλοφόρησαν με αντικείμενο την «ταραγμένη δεκαετία» (πβλ. Καστρινάκη 2005) είναι παρά πολλές, εκατοντάδες. Οι πρώτες κυκλοφόρησαν ήδη από τη δεκαετία του 1940 και εξυπηρετούσαν πιο πολύ προπαγανδιστικούς σκοπούς παρά αιτήματα σαν την προσωπική ή την ομαδική δικαίωση.⁷ Στις πρώτες δεκαετίες μετά τον Εμφύλιο δέσποζαν μαρτυρίες αξιωματικών της κυβερνητικής παράταξης, κι αυτές γραμμένες πολλές φορές με αξιώσεις ιστοριογραφικές.⁸

Άσχετα από την πολιτική ταυτότητα των συγγραφέων, είναι χαρακτηριστικό των μαρτυριών της πρώτης γενιάς ότι η αφηγηματική περίσταση είναι ομοδιηγητική –ο αφηγητής είναι μάρτυρας των συμβάντων, το πολύ είναι ένας από τους πολλούς, δεν είναι όμως πρωταγωνιστής («The autobiographical “I” in these writings and memoirs is replaced by the plural self, the “we”», Voglis 2002, 232). Μια μαρτυρία γραμμένη μ' αυτόν τον τρόπο είναι το *Ο Δεκέμβρης του '44*, μαρτυρία του Νικάνδρου Κεπέση που κυκλοφόρησε του 1979 (Κεπέσης 1979). Μάλλον είναι πολύ ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς της εναλλαγές στην μαρτυρία αυτή, όπου η αυτοδιήγηση προβάλλει σε λίγα σημεία, ενώ η δεσπίζουσα αφηγηματική περίσταση είναι η ομοδιήγηση. Ο Νικάνδρος Κεπέσης ήταν, όταν κυκλοφόρησε

⁵ A. Anastasiadis, Th. Kyriakis και E. Tsanousa, «Datenblatt: Dimitra Petroula, *Πού 'ναι η μάνα σου, μωρή;*», στο: Moennig και Anastasiadis 2013.

⁶ Anastasiadis 2011· A. Athanasios, «Datenblatt: Thanasis Valtinos, *Η κάθοδος των εννιά*», στο: Moennig και Anastasiadis 2013· Παϊβανάς 2012: 73-99, 179-211 (για τα *Η Κάθοδος των εννιά* και *Ορθοκωστά*, αντίστοιχα).

⁷ Πβλ. Παπαθανασίου 1996, 255.

⁸ Ένα παράδειγμα: Ζαφειρόπουλος 1956. Πβλ. Παϊβανάς 2012, σ. 129-155, σχετικά με την (πολλαπλά χαρακτηριστική) χρήση του βιβλίου αυτού από τον Θανάση Βαλτινό στο μυθιστόρημα *Τρία ελληνικά μονόπρακτα* και τη χρήση από τον Μαργαρίτη 2001, σ. 105-122.

το βιβλίο αυτό, βουλευτής της Β΄ Πειραιά,⁹ κι ένα προφανές αίτημα που διατυπώνεται στο *Ο Δεκέμβρης του '44* είναι η αδικία που έγκειται στο ότι άλλη ήταν η εθνική αντίσταση κατά το ΚΚΕ και άλλη ήταν σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο (τότε «ο Α.Ν. 179/1969 της χούντας – που εξακολουθεί να τον αναγνωρίζει και να τον επικαλείται και η Κυβέρνηση της Ν.Δ.», Κεπέσης 1979, 37).

«Η πραγματική έκρηξη της μαρτυρίας θα έλθει μεταπολιτευτικά, ειδικά μετά το 1981, και στην οποία θα ηγεμονεύσει η Αριστερά», γράφει ο Βόγλης (2007, 448). Ένα πολιτικό γεγονός, που έλυσε τις γλώσσες και έκανε τους ανθρώπους –με την πλειοψηφία τώρα να έχουν οι αγωνιστές του ΕΛΑΣ και του ΔΣΕ– να πάρουν χαρτί και καλαμάρι στα χέρια τους ήταν η αναθεώρηση της νομοθεσίας για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης με το Νόμο 1285/1982.¹⁰ Αρχισαν τώρα να κυκλοφορούν πλήθος μαρτυριών –μαρτυρίες δεύτερης γενιάς τώρα, με τους αφηγητές και τους πρωταγωνιστές να ταυτίζονται. Σαν να λέμε ότι η Μεταπολίτευση έφερε την αυτοδιήγηση κι αυτό δια του νόμου.

«... Όπου σε πονά, εκεί 'ναι που στριφογυρίζει η σκέψη»

Ο συνεργάτης μου Θωμάς Κυριάκης, ιστορικός κατά την εκπαίδευση και το επάγγελμα, ανέλαβε την εργασία να βάλει κάποια τάξη σ' αυτόν τον ωκεανό παραγωγής, στον οποίο εντόπισε αρκετά κείμενα άξια της προσοχής, μερικά από αυτά με ειδικό ενδιαφέρον για τη Φιλολογία.¹¹ Το *Θυμάμαι* του Νίκανδρου Κεπέση του 1985 (Κεπέσης 1985) είναι μια τέτοια περίπτωση, και ο λόγος γιατί κίνησε την προσοχή πρώτα του Κυριάκη και έπειτα τη δική μου είναι οι έντονες αναφορές του αυτοβιογραφούμενου στη λειτουργία της μνήμης.¹² Ο ίδιος ο Κεπέσης, άλλωστε, γράφει σε σχετικά πρώιμο σημείο του βιβλίου του: «Είναι παρατηρημένο, είναι νόμος της ψυχολογίας... Όπου σε πονά, εκεί 'ναι που στριφογυρίζει η σκέψη» (Κεπέσης 1985, 32). Το γεγονός, εν πάσει περιπτώσει, ότι ο Κεπέσης υπήρξε σε κάποια φάση της ζωής του επίτιμος πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών σημαίνει, μάλλον, πως και άλλοι είχαν προσέξει κάποια λογοτεχνική αξία στις μαρτυρίες του.¹³

Το *Θυμάμαι* του Νίκανδρου Κεπέση μπορεί, θα έλεγα, να ενταχθεί στην φάση παραγωγής μαρτυριών που αποτελεί μια ομαδική αντίδραση τέως αγωνιστών του ΕΛΑΣ και του ΔΣΕ στο νόμο 1285/1982. Θα έλεγα, πιο συγκεκριμένα, ότι ο νόμος είναι προϋπόθεση συγγραφής του κειμένου, αλλά προτρέχω. Εφόσον πρόκειται για αυτοβιογραφικό κείμενο, χρειάζονται βιογραφικές πληροφορίες για τον Κεπέση. Στη θέση τους παραθέτω τα σχετικά από μια

⁹ Κατείχε το αξίωμα αυτό από τις 20 Νοεμβρίου 1977 ως τις 19 Σεπτεμβρίου 1981:

<http://www.hellenicparliament.gr/Vouleftes/Diatelesantes-Vouleftes-Apo-Ti-Metapolitefsi-Os-Simera/?Mpld=5878bfcf-7e92-4112-b5d8-d67963f008c2> [τελευταία επίσκεψη στις 21 Δεκεμβρίου 2014].

¹⁰ *Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας*, Τεύχος Α', Φύλλο 115, 20 Σεπτεμβρίου 1982.

¹¹ Βλ. τα άρθρα («Datenblatt») που συνέταξε ο Θωμάς Κυριάκης στο Moennig και Anastasiadis 2013. Για τις μαρτυρίες γενικά βλ. Marantzidis και Antoniou 2003, Marantzidis και Antoniou 2004.

¹² Th. Kyriakis, «Datenblatt: Nikandros Kepesis, *Θυμάμαι*», στο: Moennig και Anastasiadis 2013.

¹³ Στην «τριλογία» μαρτυριών ανήκει και το Κεπέσης 1982 που γράφτηκε προφανώς καθώς γινόταν η συζήτηση για την αναθεώρηση της νομοθεσίας σχετικά με την Εθνική Αντίσταση. Αναφέρεται στην καταδίωξη των αγωνιστών των ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, τις μεταπολεμικές δίκες και εκτελέσεις και τις απειλές εκτελέσεων καθώς και τη συνεχή φυλάκιση και κακοποίηση και τις συνεχείς μεταγωγές από φυλακή σε φυλακή και από τόπο εξορίας σε τόπο εξορίας, με την αξιόλογη λεπτομέρεια πως ακόμη και στο αντίθετο στρατόπεδο υπήρχαν μεμονωμένες περιπτώσεις «καλών» –όπως π.χ. ο ιατρός Θεόδωρος Οικονόμου (Κεπέσης 1982: 247-249).

νεκρολογία που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Το Βήμα* στις 4 Ιουνίου 2009· τα στοιχεία αυτά βοηθάνε, νομίζω, να καταλάβουμε καλύτερα την περίπτωση:

«Πέθανε χθες σε ηλικία 95 ετών ο αγωνιστής της ΕΑΜικής Αντίστασης Νίκανδρος Κεπέσης, ο οποίος υπήρξε βουλευτής του ΚΚΕ, συγγραφέας πολλών βιβλίων και επίτιμος πρόεδρος της Εταιρείας Ελλήνων Λογοτεχνών. Από μαθητής το 1930, και αφότου είχε φθάσει στον Πειραιά, προσφυγόπουλο από το Λισίβι της Μ. Ασίας, έγινε μέλος της ΟΚΝΕ και το 1936 μέλος του ΚΚΕ. Πολέμησε ως έφεδρος ανθυπολοχαγός στον ελληνοϊταλικό πόλεμο 1940-1941 και αναδείχτηκε ως καπετάνιος του βου Ανεξάρτητου Συντάγματος ΕΛΑΣ Πειραιά σε μάχες ενάντια στους ναζιστές, όπως στη μάχη της Ηλεκτρικής. Μετά την απελευθέρωση συνελήφθη, καταδικάστηκε σε ισόβια δεσμά, έμεινε στις φυλακές και στις εξορίες από το 1946 ως τα τέλη του 1963, ενώ στη χούντα πιάστηκε και έμεινε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων 56 μήνες...»¹⁴

Το *Θυμάμαι* αναφέρεται ακριβώς στη σύλληψη του Κεπέση «γύρω στις έξι το βράδυ της οχτώ Οκτώβρη του 1946» (Κεπέσης 1985, 13) και τις πρώτες 38 ημέρες της φυλάκισής του – στην φυλάκιση σε απομόνωση. Στον πρόλογό του, ο Κεπέσης αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίον είναι οργανωμένη η μαρτυρία του: «Διάλεξα τη μορφή που θα δείτε. Την έκρινα σαν την πιο πρόσφορη για μια πιο ξεκούραστη ανάγνωση... Έκαμα τη σκέψη πως με τη μορφή αυτή, ο αναγνώστης δε θα βαρεθεί να το διαβάσει. Ότι θα του δοθεί η δυνατότητα να προβληματιστεί. Να φανταστεί τον εαυτό του απομονωμένο, όπως εγώ και δεκάδες χιλιάδες σαν και μένα τότε» (Κεπέσης 1985, 9).

Η μορφή «που θα δούμε» είναι ότι υπάρχει ένα επίπεδο χρονικής οργάνωσης που ακολουθεί με συνέπεια το χρόνο και την χρονική σειρά των όσων συνέβησαν τον Οκτώβριο του 1946, από τη σύλληψη του Κεπέση στις 8 του μηνός, και κατά την τριανταοκτώμημη κράτησή του στις φυλακές της Γενικής Ασφάλειας. Στην αφήγηση αυτή γίνεται αρκετή αναφορά, κι αυτό ξανά και ξανά, στον χώρο της απομόνωσης, το μέγεθός του, την έλλειψη μιας άλλης ανθρώπινης ύπαρξης, την υγρασία και τη σκληράδα του τσιμεντένιου πατώματος, το φινιστρίνι στην πόρτα, τον σύρτη και τον αεί αναμμένο ηλεκτρικό γλόμπο των εκατό βατ· η κατάσταση αυτή της απομόνωσης δίνει ευκαιρία για εσωτερικές διεργασίες (π.χ. Κεπέσης 1985, 29-33, 61-62, 68, 71, 77, 78-80, 91, 98-99, 115, 118-119, 128, 136, 147-148, 155, 157-158, 169 και 181-182). Στην αρχή του κειμένου αντικείμενο μιας εσωτερικής διεργασίας είναι μια «Σύντομη περιγραφή της κατάστασης» (Κεπέσης 1985, 14-18) που ακολουθείται από «Αυτοκριτικά» (Κεπέσης 1985, 18-21) –«[Γ]ιατί ο σύντροφος έφερνε βόλτες στην Αθήνα και μάλιστα και μέσα στο κέντρο;» (Κεπέσης 1985, 18)–, αυτοκριτικά που αποτελούν στην ουσία τους κριτική στο Κόμμα: «[Θ]α έπρεπε να είχα περιληφθεί στον πίνακα των στελεχών που πήγαν για το βουνό – στο ΔΣΕ» (Κεπέσης 1985, 21). Αυτά πριν ακόμη από την πρώτη νύχτα «Στον τσιμεντένιο τάφο» (Κεπέσης 1985, 29). Με το κελί συνεχίζουν οι εσωτερικές διεργασίες, επιβάλλονται προοδευτικά ξεκινώντας από την αυτοκριτική του –«Η συνείδηση είχε ξεσηκωθεί μέσα μου και με χτυπούσε με το φοβερό μαστίγιο της: Γιατί να πιαστείς; ... βλάκα!» (Κεπέσης 1985, 30)–, και εξελίσσονται σε μεγάλες αναλήψεις, με την

¹⁴ <http://www.tovima.gr/society/article/?aid=271569> [τελευταία επίσκεψη στις 9 Αυγούστου 2014].

πρώτη να αναφέρεται εξαντλητικά σε μια προηγούμενη σύλληψη του Κεπέση που είχε γίνει το 1945, στην οποία το παιχνίδι των αναλήψεων μεταφέρεται σ' ένα άλλο, εγκιβωτισμένο επίπεδο με αναλήψεις μέσα στην μεγάλη ανάληψη. Αυτή η μεγάλη ανάληψη ξεκινάει στη σ. 33 του βιβλίου και τελειώνει στη σ. 104 (Κεπέσης 1985, 33 και 104, αντίστοιχα).

Οι αναλήψεις που ακολουθούν στα επόμενα κεφάλαια ακολουθούν, πάντα, τη χρονική σειρά της φυλάκισης τον Οκτώβριο του 1946, δεν παύει όμως να έχουν και μια λογική σειρά. Ο Κεπέσης, φαίνεται, πως στην απομόνωσή του όχι μόνο θυμόταν περιστατικά από την πολιτική του δράση, αλλά τα θυμόταν κιάλας με σύστημα. Οι αναλήψεις στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρονται γενικότερα στην παρανομία μετά τα Δεκεμβριανά και τη Συνθήκη της Βάρκιζας, και τα αίτια, γιατί δηλαδή ήταν αναγκαία η παρανομία (αναφέρεται δηλ. στη λευκή τρομοκρατία): συνέβη λ.χ. «Μια απίστευτη περιπέτεια», η παρά λίγο δολοφονία του Κεπέση (Κεπέσης 1985, 118-128) από «τραμπούκους». Το τέταρτο κεφάλαιο έχει μια ενδιαφέρουσα υπο-δομή, διότι ξεκινάει «ξημέρωσε η 28 Οκτώβρη 1946» (Κεπέσης 1985, 136), αλλά η «Μια ακόμα αναδρομή» (Κεπέσης 1985, 136 κ.ε.) που είναι κύριο αντικείμενο του σχετικού κεφαλαίου αναφέρεται στις σκέψεις της προηγούμενης ημέρας: «Η αναπόληση κείνων των ημερών του '40 είχε αρχίσει απ' την προηγούμενη το βράδυ» (Κεπέσης 1985, 136). Έτσι, η ανάληψη που έχει αντικείμενο τον ελληνο-ιταλικό πόλεμο του 1940 χρονολογείται μια μέρα πριν από την επέτειο, μ' αποτέλεσμα η ίδια η επέτειος να έμεινε ελεύθερη για άλλη μια αναδρομή —«αυτόματα ερχόταν στη θύμηση μια άλλη δίδυμη ημερομηνία» (Κεπέσης 1985, 148)—, που είναι αντικείμενο του πέμπτου κεφαλαίου: η γερμανική Εισβολή του Απριλίου του 1941 και ο «πεμπτοφαλαγγιτισμός» των Ελλήνων αξιωματικών —ο διάχυτος δωσιλογισμός στον Ελληνικό Στρατό, που δικαιολογεί τη συνέχιση της αντικυβερνητικής πάλης μετά από την Απελευθέρωση (η οποία συνέχισε μέχρι το 1982 ήταν το επίσημο νομικό επιχείρημα, γιατί δεν αναγνωρίστηκε ως αντίσταση η δράση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής). Υπάρχει ένα τελευταίο κεφάλαιο, όπου σπάει η αυστηρή απομόνωση, και σπάει και η αυστηρότητα των αναλήψεων, με περιστατικά από την καθημερινή καταπίεση που αντιμετώπιζαν τα μέλη της ΟΚΝΕ στα χρόνια της Δικτατορίας του Μεταξά, και που καταλήγει στο θέμα των δικών των ΕΛΑΣιτών και την καταδίωξή τους με τα μέσα του νόμου (που είναι, παρεμπιτόντως ένα βασικό θέμα στο Κεπέσης 1982).

Αν διάβαζα το βιβλίο του Κεπέση μόνο με το κριτήριο που δίνει ο ίδιος —«Όπου σε πονά...» (Κεπέσης 1985, 32)— θα έλεγα ότι αυτό που πονούσε τον Κεπέση ήταν το ότι δεν είχε φύγει — δεν τον είχε στείλει το Κόμμα— το καλοκαίρι του 1946 στα βουνά. Το τέχνασμα του Κεπέση —η μετακίνηση της ανάμνησης του ελληνο-ιταλικού πολέμου στις εσωτερικές του διεργασίες της 27^{ης} Οκτωβρίου, για να μείνει η 28η Οκτωβρίου ελεύθερη για την Εισβολή— είναι σημαίνον ως προς αυτό: ο δωσιλογισμός δεν τέλειωσε, η Εθνική Αντίσταση πρέπει να συνεχιστεί με τον ΔΣΕ, που επίσημη ημέρα ίδρυσής του ήταν η 28^η Οκτωβρίου του 1946. «Τί θα γίνει με τις δεκάδες χιλιάδες των Ταγμάτων Ασφαλείας;» Μ' αυτήν την σκέψη (Κεπέσης 1985, 147) ξεκινάει η 28^η Οκτωβρίου του 1946 για τον Κεπέση στο κελί του: «είναι ένα «εθνικό» και «κοινωνικό» πρόβλημα». Ο Κεπέσης δεν επρόκειτο να πολεμήσει ως

αξιωματικός του ΔΣΕ τους τέως Ταγματασφαλίτες, όπως είχε την πρόθεση –αυτό δεν τόξερε στις 28 Οκτωβρίου 1946, αλλά το ήξερε καθώς έγραφε το βιβλίο του–, γιατί τα χρόνια του Εμφυλίου τα πέρασε μακριά από τα βουνά στις φυλακές της Αίγινας, στου Αβέρωφ και στη Γιούρα.

«... τρυπάνι η σκέψη προχωράει περιστρεφόμενη... » (Αλεξάνδρου 1975 [1998], 345)

Το *Θυμάμαι* πρέπει όμως να διαβαστεί και με άλλο ένα κριτήριο, και γιαυτό και κέντρισε το ενδιαφέρον μου: τα βασικά του δομικά στοιχεία θυμίζουν τόσο έντονα το *Κιβώτιο* του Άρη Αλεξάνδρου, που αυτό δεν μπορεί να είναι σύμπτωση. Συνοψίζω τις ομοιότητες: ταύτιση πρωταγωνιστή και αφηγητή, χρονική οργάνωση με κριτήριο την κράτηση του αφηγητή σε αυστηρή απομόνωση, συνεχείς αναφορές στην κατάσταση αυτή και τις ψυχολογικές της συνέπειες, συνεχείς αναφορές στις λειτουργίες της μνήμης στην απομόνωση, συνεχείς αναλήψεις, μεταφορά της εστίασης της αφήγησης από το πρώτο χρονικό επίπεδο στο χρονικό επίπεδο των αναλήψεων, οι αναλήψεις αναφέρονται σε γεγονότα χονδρικά από τη δικτατορία του Μεταξά, καλύπτουν την Εισβολή και την Κατοχή, τα Δεκεμβριανά και φτάνουν ως τον Εμφύλιο –το *Κιβώτιο* στις ημέρες του ιστορικού του τέλους, το *Θυμάμαι* στις ημέρες της επίσημης του έναρξης. Και η τελευταία ομοιότητα: τόσο το *Κιβώτιο* όσο και το *Θυμάμαι* λήγουν με θέματα την ενοχή (ή μη) και τη δικαιοσύνη (ή μη).¹⁵

Ποια, λοιπόν, η σχέση του *Θυμάμαι* με το *Κιβώτιο*; Σα να σπεύδει ο Κεπέσης να επιβεβαιώσει μια βασική εμπειρία, που δεν την έζησε μόνο ο ανώνυμος μυθιστορηματικός πρωταγωνιστής του Αλεξάνδρου, την έζησαν «και δεκάδες χιλιάδες σαν και μένα τότε» (Κεπέσης 1985, 9): η απομόνωση και οι βασανιστικές της συνέπειες πάνω στο άτομο. Στον πρόλόγο του ο Κεπέσης γράφει: «Το κύριο θέμα διανθίστηκε με σελίδες απ’ την παιδική και εφηβική μου ζωή. Με αναμνήσεις για τον πόλεμο 1940-41. Με απόψεις μου πάνω σε διάφορα ζητήματα. Κι όλα αυτά, σαν φυσιολογική συνέχεια και συνέπεια της ζωής μέσα σε αυστηρή απομόνωση. Μέσα εκεί η σκέψη στριφογυρίζει με απίθανη ταχύτητα, κύρια στα περασμένα κι αναζητά τη συντροφιά στις μνήμες» (Κεπέσης 1985, 9 [η υπογράμμιση του Ν.Κ.]). «Η σκέψη στριφογυρίζει με απίθανη ταχύτητα» –η μεταφορά αυτή της σκέψης που στριφογυρίζει, που την χρησιμοποιεί επανειλημμένα ο Κεπέσης, παραπέμπει άμεσα στην ακόμη πιο δραστική, βέβαια, μεταφορά που χρησιμοποίησε ο Αλεξάνδρου: «τρυπάνι η σκέψη προχωράει περιστρεφόμενη» (Αλεξάνδρου 1975 [1998], 345). Την μεταφορά του τρυπανιού την ξαναβρίσκουμε, άλλωστε, κι αυτήν στον Κεπέση, αν και στο συγκεκριμένο σημείο δεν λειτουργεί το ίδιο έντονα όπως στον Αλεξάνδρου: «Κάτι μου τριβέλιζε σαν τρυπάνι το μυαλό» (Κεπέσης 1979, 80). Πιστεύω, πάντως, πως η χρήση της μεταφοράς επιβεβαιώνει τη διακειμενική σχέση που διέγνωσα πιο πάνω με βάση άλλα, δομικά κριτήρια.

¹⁵ Για μια ανάγνωση του μυθιστορήματος του Αλεξάνδρου που εστιάζει στον ανώνυμο αφηγητή σε κατάσταση αυστηρής απομόνωσης και στις διαπλοκές ανάμεσα στην εξιστόρηση της «επιχείρησης κιβωτιού» εκ μέρους του και την σταδιακή εκδήλωση συμπτωμάτων ενός συνδρόμου μετατραυματικού στρες κατά τη διαδικασία της αφήγησης βλ. U. Moennig, «Datenblatt: Aris Alexandrou, Το Κιβώτιο (1974)», στο Moennig και Anastasiadis 2013.

Ομολογώ πως αυτό που μου έκανε εντύπωση, όταν πρωτοαντιλήφθηκα αυτή τη σχέση, δεν ήταν τόσο αυτό, ότι μια μαρτυρία έρχεται να επιβεβαιώσει ένα μυθιστόρημα, όσο η ανάγνωση του *Κιβώτιο* από τον Κεπέση, που δεν είναι κι ακριβώς αυτή που διαβάζει κανείς, ας πούμε, στις τρέχουσες γραμματολογίες. Ο Κεπέσης εξηγεί την ψυχολογία του ανώνυμου στρατιώτη στο *Κιβώτιο* «σαν φυσιολογική συνέχεια και συνέπεια της ζωής μέσα σε αυστηρή απομόνωση» (Κεπέσης 1985, 9). Η κατανόηση του Κεπέση για τον πρωταγωνιστή του Αλεξάνδρου εξηγείται, πιστεύω, παρά πολύ εύκολα: ο Κεπέσης είχε, ως άτομο, την ίδια εμπειρία, γι' αυτό μπόρεσε με ευκολία να συλλάβει αυτό, που για εμάς τους σημερινούς αναγνώστες είναι δύσκολο ακόμη και να το σκεφτούμε. Άλλωστε, εφόσον ξεκίνησα την ανακοίνωσή μου με το θέμα των σχέσεων μεταξύ μαρτυριών και μυθιστορημάτων: οι πρωταγωνιστές μυθιστορημάτων συνήθως βιώνουν τις ίδιες εμπειρίες με τους άλλους ανθρώπους, που δεν είναι μυθιστορηματικοί ήρωες: το θέμα πολλές φορές είναι να κάνεις, ως αναγνώστης, την ταυτοποίηση μεταξύ βιωμένης εμπειρίας και μυθοπλασίας.

Μέχρι εδώ βλέπουμε ομοιότητες που σε κάνουν να αναρωτιέσαι μήπως ο Κεπέσης, γράφοντας τη μαρτυρία του *Θυμάμαι*, είχε σκοπό να επιβεβαιώσει (και να δικαιώσει) το μυθιστόρημα του Αλεξάνδρου. Το πιστό μέλος του ΚΚΕ να δικαιώσει τον αποστάτη; Μάλλον αξίζει κοντά στις ομοιότητες να προσέξουμε τις διαφορές.

«τι περιμένετε και δε με στήνετε στα έξι βήματα, στον τοίχο, ή μάλλον στη σιδερένια δίφυλλη πόρτα;» (Αλεξάνδρου 1975 [1998], 358) – «Αυτά έχουν δυστυχώς οι πόλεμοι. Οι σφαίρες δεν κάνουν επιλογή...» (Κεπέσης 1985, 209)

Γιατί εκτός από ομοιότητες μπορεί να υπάρχουν και διαφορές, και μπορεί οι διαφορές αυτές να είναι τέτοιες, ώστε να μην μιλάμε πλέον για συμφωνία, αλλά για διαφωνία –ή και για διάψευση. Και μπορεί οι ομοιότητες του *Θυμάμαι* με το *Κιβώτιο* να είναι στοιχεία μιας σκηνοθεσίας, η οποία αποβλέπει ακριβώς στο να υπογραμμιστεί και να τονιστεί η ειδοποιός διαφορά των δύο αφηγημάτων. Και μπορεί τα δυο αυτά αφηγήματα να είναι ανταγωνιστικά. Υπάρχει, λοιπόν, ειδοποιός διαφορά;

Εννοείται ότι υπάρχει τέτοια διαφορά. Θα έλεγα ότι ο Κεπέσης προσυπογράφει ως προς την περίπτωση της απομόνωσης μόνο και μόνο για να διαφοροποιηθεί όσον αφορά στην αντίδραση του εκάστοτε πρωταγωνιστή στην όμοια, κατά τα άλλα, πρόκληση. Στο σημείο αυτό πρέπει να θυμηθούμε λίγο τον (ανώνυμο) πρωταγωνιστή του Αλεξάνδρου, ο οποίος βρίσκεται μόνος του στο κελί του, με παρέα τις μνήμες και μέσο επικοινωνίας την γραφική ύλη που του αφήνει ο αμίλητος φύλακας: αφηγείται καταγράφοντας τα όσα συνέβησαν ξεκινώντας με πρόσφατα περιστατικά, αλλά όλο και κάτι του θυμίζει παλαιότερα συμβάντα και πρόσωπα που χάθηκαν από τη ζωή του, και έτσι πάμε στα βαθιά της ΕΑΜικής αντίστασης και ακόμη και στα χρόνια της ΟΚΝΕ. Στην περίπτωση του σημειώνεται, έντονα, μια διάδραση μεταξύ του πρωταγωνιστή που θυμάται και του πρωταγωνιστή που αφηγείται, τόσο που αυτός που θυμάται βγάζει αυτόν που αφηγείται από την πορεία του –τον διαλύει και τον οδηγεί στην αυτοκαταστροφή. Η υποχρεωτική –λόγω περίπτωσης– συντροφιά με τη μνήμη οδηγεί στη συνειδητοποίηση ενοχής, οι εσωτερικές διεργασίες του ανώνυμου

στρατιώτη στο *Κιβώτιο* τον κάνουν όχι μόνο να αμφισβητήσει την ιστορική αναγκαιότητα, στην οποία υποτάχτηκε (πβλ. Αλεξάνδρου 1975 [1998], 357 «αν πράγματι δεν ήθελες να εκτελέσεις την έμμεση αλλά σαφή διαταγή μου, όπως προτιμάς να λες [...] υπήρχε τρόπος, αρκεί να το αποφάσιζες [...] να σκοτωθείς επιτόπου»), και όχι μόνο να αμφισβητήσει το Κόμμα το ίδιο· εκεί που είχε ξεκινήσει να αποδείξει ότι είναι αθώος και πως όλα είναι μια παρεξήγηση, στο τέλος ζητά να τον στήσουν στα έξι βήματα, ζητά τη θανατική ποινή.

Έχοντας φτάσει στο σημείο αυτό της σύγκρισης των δυο κειμένων, γεννάται –πιστεύω– ένα (τελευταίο) ερώτημα: ο πρωταγωνιστής του *Θυμάμαι* δεν διέπραξε στην αντιστασιακή του δράση ή και στην παρανομία τίποτε που να ήταν κατάλληλο να του δημιουργήσει ενοχές και μάλιστα σε περίπτωση απομόνωσης; Προς το τέλος του *Θυμάμαι* υπάρχει ένα επεισόδιο εξαιρετικά σημαίνον, όπου ο κρατούμενος Κεπέσης καταφέρνει να πείσει τον πατέρα ενός εκτελεσθέντος (προφανώς το Δεκέμβριο του 1944) ότι δεν έδωσε εκείνος την εντολή να εκτελεσθεί ο υιός του και ότι πριν από τη συνάντηση (κάποια μέρα το Νοέμβριο του 1946) δεν ήξερε ούτε για το υιό, ούτε ήξερε για τον πατέρα. Αν διαβάσει κανείς προσεκτικά τις σχετικές σελίδες (Κεπέσης 1985, 205-211) δεν γίνεται καμία ουσιαστική διάψευση της κατηγορίας ότι ο ΕΛΑΣίτης, για τον οποίον αφηγείται ο αυτοδιηγητικός αφηγητής, είχε σχέση με εκτελέσεις εις βάρος αλλέως φρονούντων· ούτε βέβαια δηλώνει ότι τον θεωρεί ένοχο: «Αυτά έχουν δυστυχώς οι πόλεμοι. Οι σφαίρες δεν κάνουν επιλογή» (Κεπέσης 1985, 209).

Η συντροφιά με τις μνήμες οδήγησε τον ανώνυμο ΔΣΕΐτη του Αλεξάνδρου στην αυτοκαταστροφή. Κι αυτήν ακριβώς την αυτοκαταστροφικότητα της μνήμης του αγωνιστή στην απομόνωση διαψεύδει ο Κεπέσης: ο αγωνιστής –παράδειγμα: ο ίδιος– κάνει την ανάγκη φιλότιμο, χρησιμοποιεί τον χρόνο που του έχει δοθεί παρά τη θέλησή του, με σκοπό να θυμηθεί για ποιο πράγμα αγωνίζεται κι αυτό προφανώς με το επιθυμητό αποτέλεσμα ότι ο αγώνας είναι δικαιολογημένος, αναγκαίος, ότι καλώς ξεκίνησε η Αντίσταση το 1941 και καλώς πρέπει να συνεχιστεί. Ο φυλακισμένος αγωνιστής δεν πρέπει να σκέφτεται τις «συνέπειες... για το άτομό του» (Κεπέσης 1985, 213), αλλά –ως «συνειδητός κομμουνιστής»– τις συνέπειες για το Κόμμα. Οι ενοχές απωθούνται με τη λογική και, αντίστοιχα με την περίπτωση, ακόμη και με τη ρητορική («να ανατρέψει τα επιχειρήματα του κατηγορητήριου... [v]α τα ανασκευάσει σε συκοφαντικά του ξενοκίνητου φασιστικού κράτους ενάντια στο ΚΚΕ»· Κεπέσης 1985, 213) ή και χώνονται στα κενά που αφήνει πάντα η αφήγηση. Ο Κεπέσης αρνείται την «πολεμίτιδα», την υπόσταση του αγωνιστή ως θύτη και τις αυτοκαταστροφικές συνέπειες των πράξεων μόλις αφεθεί κανείς μόνος του με μόνη συντροφιά τη μνήμη –εφόσον οι πράξεις είναι δικαιολογημένες, δεν τίθεται ζήτημα ενοχών.

Δικαίωση = Αθώωση;

Θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί γιατί καθυστέρησε ο Κεπέσης την απάντησή του στον Αλεξάνδρου για δέκα χρόνια. Η απάντηση προφανώς έχει να κάνει με το νόμο 1285/1982. Με το νόμο αυτό αναγνωρίστηκε η δράση και των αντιστασιακών ομάδων, που μετά από την επιστροφή της Εξόριστης Κυβέρνησης στην Αθήνα βρέθηκαν στο αντίπαλο μ' αυτήν

στρατόπεδο. Μεταξύ αυτών –και ταυτόχρονα οι σημαντικότερες– το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ. Η αναγνώριση ως Εθνική Αντίσταση εμπεριέχει βέβαια και την απενοχοποίηση και την αθώωση των αγωνιστών του ΕΛΑΣ. Σαν να παρατείνει, εν παρόδω, ο Κεπέσης το χρόνο της δράσης της αναγνωρισμένης δια του νόμου Εθνικής Αντίστασης: συνεχίστηκε, μετά από «διακοπές» που διήρκεσαν περίπου όσο ο Νοέμβριος του 1944, ώσπου να τερματιστεί με υπέρτατη –και παράνομη, εννοείται– βία τον Αύγουστο του 1949. Τόσοι και τόσοι αθώωθηκαν από το νόμο του 1982, είτε εκτελεσθέντες αφού είχαν καταδικαστεί σε (υποτιθέμενες) δίκες είτε επιζώντες, έχοντας περάσει ωστόσο σημαντικό μέρος της ζωής τους σε πολύχρονη φυλάκιση. Ένας από αυτούς που αθώωθηκαν ήταν κι ο άγνωστος στρατιώτης του *Κιβωτίου*, που παρόλο που ήταν μυθιστορηματικό πρόσωπο, για τον Κεπέση ήταν τόσο γνώριμος, σαν να εκπροσωπούσε πολλούς από αυτούς που ο Κεπέσης θα τους μνημόνευε επώνυμα. Αυτόν τον ανώνυμο εκπρόσωπο των πολλών επωνύμων τον είχε καταδικάσει άδικα –βάζοντάς τον να ενοχοποιήσει τον εαυτό του– ο Αλεξάνδρου.

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία χρωστάει πολλά στους Αθανάσιο Αναστασιάδη και Θωμά Κυριάκη — κι ας διαφωνούν με το πόρισμά της. Ευχαριστώ θερμά τη Μαριλίτσα Μητσού και τον Νίκο Μαυρέλο για απόλυτα σχετικές ή τουλάχιστον συναφείς συζητήσεις.

Βιβλιογραφία

- Αλεξάνδρου, Ά.: *Το Κιβώτιο*, Αθήνα (πρώτη έκδοση 1975, οι παραπομπές γίνονται στην έκδοση του 1998).
- Βόγλης, Π.: «Η δεκαετία του 1940 ως παρελθόν: μνήμη, μαρτυρία, ταυτότητα», *Τα Ιστορικά* 25, τ. 47 (2007) 437-456.
- Ζαφειρόπουλος, Δ.: *Ο αντισυμμοριακός αγών 1945-1949*, Αθήνα 1956 (και αναδημοσίευση του 2011).
- Ζέη, Α.: *Με μολύβι φάμπερ νούμερο δύο*, Αθήνα 2013.
- Καστρινάκη, Α.: *Η λογοτεχνία στην ταραγμένη δεκαετία 1940-1950*, Αθήνα 2005.
- Κεπέσης, Ν.: *Ο Δεκέμβρης του '44*, Αθήνα 1979.
- Κεπέσης, Ν.: *Θα νικήσουμε*, Αθήνα 1982.
- Κεπέσης, Ν.: *Θυμάμαι*, Αθήνα 1985.
- Κοντογιάννη, Β.: «Και ο ελληνικός αυτοβιογραφικός λόγος;», στον τόμο: Α. Καστρινάκη, Α. Πολίτης, Δ. Τζιόβας (επιμ.), *Για μια ιστορία της ελληνικής λογοτεχνίας του εικοστού αιώνα. Προτάσεις ανασυγκρότησης, θέματα και ρεύματα*, Ηράκλειο 2012, σ. 503-513.
- Μαργαρίτης, Γ.: *Ιστορία του ελληνικού Εμφύλιου πολέμου 1946-1949*, Αθήνα 2001.
- Νικολοπούλου, Μ.: «Ο «Τριακονταετής Πόλεμος»: Η πεζογραφία με θέμα τον Εμφύλιο και η διαχείριση της μνήμης στο πεδίο της αφήγησης (1946-1974)», στον τόμο: Γιώργος Αντωνίου και Νίκος Μαραντζίδης (επιμ.), *Η εποχή της σύγχυσης. Η δεκαετία του '40 και η ιστοριογραφία*, Αθήνα 2008, σ. 419-493.
- Παϊβανάς, Δ.: *Βία και Αφήγηση. Ιστορία, ιδεολογία και εθνικός πολιτισμός στην πεζογραφία του Θανάση Βαλτινού*, Αθήνα 2012.
- Παπαθανασίου, Ι.: «Βίωμα, ιστορία και πολιτική: η υπόσταση της προσωπικής μαρτυρίας. Σκέψεις με αφορμή δυο βιβλία του Τάκη Μπενά», *Τα Ιστορικά* 24-25 (1996) 253-266.
- Ραφτόπουλος, Δ.: *Εμφύλιος και λογοτεχνία*, Αθήνα 2012.
- Anastasiadis, A.: «Trauma – memory – narration. Greek Civil War novels of the 1980s and 1990s», *Byzantine and Modern Greek Studies* 35/1 (2011) 92–108.

- Marantzidis, N. και G. Antoniou: «Greek Civil War Historiography: Towards a New Paradigm?», *Columbia Journal of Historiography* 1/1 (2003).
- Marantzidis N. και G. Antoniou: «The Axis Occupation and Civil War Bibliography: Changing Trends in Greek Historiography: 1941-2002», *Journal of Peace Research* 41/2 (2004) 223-231.
- Moennig, U. και A. Anastasiadis (επιμ.): *Narrative Vermittlung kollektiver traumatischer Erfahrungen am Beispiel des griechischen Bürgerkriegs*, Αμβούργο 2013.
URL=<http://www.trauma-civilwar.uni-hamburg.de/> (τελευταία επίσκεψη στις 21 Δεκεμβρίου 2014).
- Nikolopoulou, M.: «Pyramid 67. A Liminal Testimony on the Greek Civil War», στον τόμο: Philip Carabott, Thanasis Sfikas (επιμ.), *Essays on a Conflict of Exceptionalism and Silences*, Aldershot/Λονδίνο 2004. σ. 209-222.
- Voglis, P.: *Becoming a subject. Political Prisoners during the Greek Civil War*, Νέα Υόρκη/Οξφόρδη 2002.